

Ірина КУЧМА

ВІДКРИТИЙ ДОСТУП ДО НАУКОВО-ОСВІТНІХ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ

Під відкритим доступом розуміється безкоштовний доступ читачів до якісної рецензованої літератури в публічному Інтернеті з правом читати, завантажувати, копіювати, роздруковувати і посилатися на повнотекстові статті. Література у відкритому доступі – це безкоштовна онлайн нова література в цифровому форматі, вільна від будь-яких копірайтів у сенсі потреби сплати за користування примірником цієї літератури і від будь-яких ліцензійних застережень. Така література може активно розвиватися завдяки публічному Інтернету та автору як власнику копірайтів.

Відкритий доступ постав як потужний рух науковців і видавців з появою Будапештської ініціативи відкритого доступу, якій нині виповнилося чотри роки. За цей час до ініціативи долучилися близько 4000 осіб, які підтримують відкритий доступ до дослідницької літератури. Він забезпечується двома шляхами: через журнали відкритого доступу і репозитарії відкритого доступу.

Станом на 14 лютого 2006 р. нараховувалося 2034 рецензовані журнали відкритого доступу в Директорії часописів відкритого доступу (<http://www.doaj.org/>). Принцип розвитку моделі журналів відкритого доступу подібний до принципу, який застосовують теле- і радіокомпанії: сплачує не споживач, а особи, зацікавлені в поширенні результатів свого наукового дослідження.

Більшість великих видавців наукових журналів підтримали ідею відкритого доступу. У потужному видавництві Blackwell запровадили модель Online-Open, коли автори наукових праць самі вирішують, чи публікуватися в передплатних журналах чи в журналах відкритого доступу. Oxford має схожу модель Oxford

Open, a Shpringer – Open choice. Ці три журнали в грудні 2005 р. підписали угоду з Welcome Trust (організація, що фінансує світові наукові дослідження) щодо миттєвого відкритого доступу до статей, написаних на матеріалах досліджень, фінансованих цією організацією.

Директорія репозитаріїв відкритого доступу (OpenDOAR <http://www.orphdoar.org/>) у лютому 2006 р. містила 324 OAI-сумісні репозитарії відкритого доступу (підтримують протоколи обміну метаданими, дозволяють здійснювати швидкий перехід між депозитаріями, пошук та індексування). Інший реєстр репозитаріїв відкритого доступу – OAIster (<http://oaister.umdl.umich.edu/o/oaister/>). Репозитарії забезпечують безкоштовний публічний доступ до статей і можуть як належати університетам, так і бути тематичними. Наявність власного репозитарію дозволяє підвищити науковий статус університету.

Окрім Будапештської декларації ініціативи відкритого доступу, існує Берлінська декларація відкритого доступу до знань. Її особливість полягає в тому, що вона підписується тільки університетами, і університет, що долучився до неї, засвідчує підтримку відкритого доступу до своїх публікацій (у лютому таких університетів нараховувалося 145).

Найбільший і найстаріший тематичний репозитарій відкритого доступу ArXiv (<http://arxiv.org>) створений 15 років тому і містить статті з фізики, біології, математики і комп'ютерних наук. Інші тематичні архіви відкритого доступу: Cogprints з когнітивних наук (<http://cogprints.ecs.soton.ac.uk>), CiteSeer з комп'ютерних наук (<http://citeseer.ist.psu.edu>), RePEc з економіки (<http://repec.org>).

Усі репозитарії відкритого доступу створюються з використанням ліцензій, які забезпечують охорону прав інтелектуальної власності. Це американська ініціатива Creative Commons, що стала міжнародною з 2002 р. Існує українська версія ліцензій Creative Commons, але її активне впровадження ще потребує законодавчого узгодження (наразі українське законодавство не дозволяє укладати ліцензійні угоди в електронному вигляді).

Лідерами створення відкритих університетських репозитаріїв є Німеччина, Нідерланди, Австралія та Великобританія. У середньому кожен університет має кілька сотень публікацій,

а в нідерландських університетах їх нараховують близько трьох тисяч (25% голландської наукової продукції знаходиться у відкритому доступі).

Найпоширенішими документами в репозитаріях є статті, на другому місці – автореферати, на третьому – книги.

Рух відкритого доступу починався з наукових журналів: оскільки зростала вартість передплати, науковці і бібліотеки не могли собі її дозволити і розробили альтернативну модель. Так само зростає вартість підручників, що зумовило розвиток нового напрямку – підручники вільного доступу. Автори, які викладають свої підручники у відкритий доступ, відмовляються від гонорарів, оскільки важливішим для них є поширення свого продукту.

На прикладі руху відкритого доступу можна вдало проілюструвати тезу – Бібліотека як серце університету – оскільки університетські бібліотеки набувають нової видавничої ролі і віднині не лише забезпечують доступ читачів до новітньої інформації та її архівування, а й спільно з науковими підрозділами забезпечують для науковців вільне відслідковування результатів досліджень. Бібліотеки очолюють сучасні системи організації і студентів, оскільки мають досвід роботи з колекціями документів, забезпечують прозорість діяльності університету і швидкість отримання інформації, максимальне поширення і вплив результатів досліджень, допомагають науковцям в адміністративній роботі. Бібліотеки забезпечують оперативну роботу з цифровими носіями, швидко підготовку он-лайнних навчальних матеріалів, електронних часописів і книжок, широкий і вимірюваний доступ читачів до наукової інформації, легкість пошуку потрібних текстів, потужну читацьку аудиторію для авторів досліджень, інтеграцію до глобальних наукових баз даних, зменшення наукової ізоляції та нові можливості для спільних наукових проєктів.

Одним із українських ресурсів, які надають інформацію про відкритий доступ, є сайт “Доступ до знань” (www.a2k.org.ua).

Розвиток відкритого доступу не перешкоджає передплаті наукових журналів, а натомість створює нові можливості для співпраці. Наприклад, 15 років існування arXiv не призвели до зниження передплати журналів American Physical Society та Institute of Physics Publishing. Обидва видавці підтримують

засади відкритого доступу, оскільки приймають матеріали безпосередньо з arXiv, що є додатковим стимулом для науковців архівувати тут свої додрукові матеріали.

Отже, наявність колекцій відкритого доступу в університетах дозволяє легко створювати дистанційне середовище для студентів, сприяє популяризації і збереженню досліджень, піднімає престиж науково-освітніх організацій і дозволяє широкій громадськості отримувати відомості про новітні дослідження та освіту.